

влияния в стране. Сделан вывод, что советская политика в Турции и Иране провалилась, но существенно повлияла на отношения между СССР и недавними западными союзниками.

Ключевые слова: Турция, Иран, СССР, курдское движение, конфликт, геополитика.

Svyaschenko Z. Soviet policy on Turkey and Iran after World War II.

In the article to investigated features of Soviet policy on Turkey and Iran after World War II in the context of the geopolitical aspirations of the Soviet Union: the desire to get a base in Turkey and the Mediterranean, and access to oil in Iran. The author analyzes the peculiarities of the conflict, the USSR and Turkey, drawing attention to the manipulation Soviet side the right of the Armenian and Georgian peoples to self-determination and the situation of Kurds in Turkey. It is noted the role of the US and Britain, who have formed a common position on Turkey, which confront the USSR would be impossible. It is noted that an acute political struggle in Iran unfolded around the issue of withdrawal of the occupying militarys. The Soviet Union decided to use Azeri and Kurdish national movement to establish its influence in the country. It is concluded that Soviet policy in Turkey and Iran has been a failure, but had a major impact on relations between the USSR and the recent Western allies.

Keywords: Turkey, Iran, the Soviet Union, the Kurdish movement, conflict geopolitics.

УДК 94 (477)

С. С. Троян

**США В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ 1991 РОКУ:
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ**

Міжнародні відносини проходять новий етап становлення з 1991 р. Сучасну міжнародну систему можна назвати постбіполярним світом. Він має складну структуру і вимагає системного аналізу сучасних міжнародних відносин. Система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яке визначення чи типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин активно розробляють науковці різних країн. Вагомий вплив на сучасний стан і перспективи міжнародних відносин справляє політика США як єдиної наддержави сучасності.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, постбіполярний світ, міжнародна система, Друга холодна війна, США.

Теоретичне осмислення і концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин і ролі, яку в цьому процесі відіграють великі держави, насамперед США як єдина наддержава, були закладені в період руйнації двополюсного світу епохи Холодної війни 1945 – 1991 рр. і формування нових основ світового та міжнародного порядку. Постбіполярні міжнародні відносини як сфера дії та взаємодії численних і різноманітних державних і недержавних акторів у політичній, дипломатичній, економічній, культурно-гуманітарній, науково-технічній тощо площинах є предметом системного аналізу, який органічно поєднується із виокремленням і детальною характеристикою значимих структурно-функціональних складових усього міжнародного комплексу.

Особливість цього процесу полягає в тому, що крах післявоєнного устрою відбувся в мирних умовах. З'явилися, відповідно, дефініції нової епохи в міжнародних відносинах, які набули швидкого поширення і навіть стали крилатими. Назвемо, наприклад, «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона [16] чи «кінець історії» Ф. Фукуями [15], «футурошок» і «третю хвилю» Е. Тоффлера [12], «інформаційну епоху» М. Кастельса [6], «світ без кордонів» Зб. Бжезинського [1] або «світ-систему» І. Валлерстайна [3], «уніполярну міжнародну

систему» А. Страуса [9] тощо. Водночас жодна з наведених дефініцій не відображає комплексної характеристики сучасної – після 1991 року – системи міжнародних відносин.

З метою загального окреслення взаємопов'язаності та взаємозалежності процесів у сфері світової політики після падіння «залізної завіси» найчастіше вживають два терміни – постбіполярна міжнародна система або міжнародні відносини «після завершення Холодної війни». У першому випадку – постбіполярна міжнародна система – прагнуть підкреслити зникнення дуалізму на арені міжнародної політики після розвалу Радянського Союзу як наддержави. США залишилися єдиною наддержавою, хоча окремі елементи наддержавності властиві впливовим суб'єктам сучасних міжнародних відносин. Насамперед йдеться про Китайську Народну Республіку, Російську Федерацію і Європейський Союз. Відомий американський дослідник-міжнародник С. Гантінгтон у статті «Поодинокі наддержави» (1999 р.) навіть пропонував розцінювати міжнародну систему «після Холодної війни» як комбіновану модель у форматі «одно-багатополюсного світу», у якому домінування США межує з поліцентричним конгломератом решти країн. У другому випадку – система міжнародних відносин «після завершення Холодної війни» – ключовим для оцінки сучасного стану в міжнародних відносинах виступає акцентування уваги на зникненні вузлових розмежувальних ліній на арені світової політики – між соціалізмом і капіталізмом, між державним регулюванням і ринковою економікою, врешті між СРСР і США. Звідси, на думку президента Ради з міжнародних відносин США Р. Хааса, сучасний світ можна трактувати як «безполосний», де владу розподілено між численними, але «відносно рівними» центрами [10]. Не важко помітити, що обидва терміни – постбіполярна міжнародна система і міжнародні відносини «після завершення Холодної війни» – мають спільні точки дотику, що як правило дозволяє користуватися ними у якості синонімів і робить найпопулярнішими при виборі загального комплексного визначення для сучасної системи міжнародних відносин.

Зазначимо, що система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яке визначення чи типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Не можна не помітити і того факту, що основоположну роль у пізнанні законів функціонування міжнародної системи відіграє її структура. Відповідно до базової ідеї, нескоординована діяльність суверенних держав зі своїми інтересами формує міжнародну систему, головною ознакою якої є домінування обмеженого числа найсильніших держав, а структура її визначає поведінку всіх міжнародних акторів. Звідси, найзагальнішим законом міжнародних систем вважається залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи. Ще одним найзагальнішим законом учені, наприклад Р. Арон, називають закон рівноваги міжнародних систем або закон балансу сил, який дозволяє зберегти відносну стабільність міжнародної системи [13].

З огляду на трансформацію міжнародної системи, основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили на порядок денний такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів «полосів», «балансу сил», «конфігурації співвідношення сил» і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Богатурова, «Ялтинсько-потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання» [8]. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем, що відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах. Доказом цього слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку чи Афганістану, а останнім часом і Сирії та України, які, на думку фахівців у галузі міжнародних відносин, увійшли у смугу тривалої «надзвичайної ситуації».

Бельгійський учений А. Самюель у книзі «Новий світовий пейзаж» навіть зазначав, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ». Американський науковець Дж. Розенау в праці «Турбулентність у світовій політиці» говорив про «світ постміжнародної

політики» [7]. Насамперед йдеться про політику «роздвоєного світу», де утворилися два водночас взаємозалежних і непримиримих поля. З одного боку, це традиційні міждержавні взаємовідносини, які визначаються «законами» класичної дипломатії і стратегії; з другого – взаємодія «акторів поза суверенітетом», тобто недержавних суб'єктів міжнародних відносин. Відносини між цими двома групами міжнародних акторів – державних і недержавних – є дуже складними і мають структуру павутини. Це означає, що будь-яке потрясіння на одній із ділянок негайно відображається на інших, незалежно від кордонів між внутрішніми і міжнародними процесами, які хоч і нівелюються, але все ще зберігаються.

Швидкість і глибина змін, які спостерігаються в такому «світі постміжнародної політики», мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного або певною мірою перехідного постбіполярного світу. «Мережеві» теоретики (насамперед Дж. Розенау і подружжя А. і Д. Андерсонів) особливо наголошують на тому, що в сучасному світі все настільки переплетено, що повернення до попередньої структури світопорядку неможливе. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки тільки старими військово-силовими методами за участі лише державних учасників міжнародно-політичного процесу. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології. Це дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне, що здійснює кардинальний вплив на еволюцію традиційної політики, дипломатії і стратегії у міжнародних відносинах. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить закономірності міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

На підставі цього можна стверджувати, що універсальні або найзагальніші закономірності повинні відповідати критеріям просторово-часового та структурно-функціонального характеру. Це означає таке. По-перше, їх дія мав стосуватися не лише певних регіонів, а світу в цілому. По-друге, вони повинні спостерігатися в історичній ретроспективі, в сучасний період розвитку міжнародних відносин, а також не виключатися в майбутньому. По-третє, вони мають охоплювати всіх учасників міжнародних відносин і всі сфери суспільного життя. Звідси, можна виділити дві основні універсальні закономірності або дві провідних тенденції в розвитку сучасних міжнародних відносин. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу і все нові форми його розколу [13]. Ці універсальні закономірності є діалектично протилежними сторонами однієї внутрішньо суперечливої тенденції – росту взаємозалежності сучасного світу, а також її конкретних, часто суперечливих і навіть непередбачуваних проявів у сфері міжнародних відносин.

Директор Інституту політичного аналізу і міжнародних відносин С. Толстов резонно відзначив, що специфічною ознакою сучасної міжнародної системи, якщо її тлумачити як стан «дифузії» однополярності, або як початкову фазу переходу до багатополусної (поліцентричної) моделі, є зміни, що стосуються реалізації інтересів і ускладнення політичних мотивацій у відносинах між провідними державами, а також істотне збільшення кількості держав, які залучаються до участі в діалозі з принципових глобальних проблем та пошуку потенційних спільних рішень [10; 11]. У цьому сенсі полярність знаходить вираження насамперед як комплекс факторів і мотивацій у відносинах між «старими» та «новими» великими державами (економіками, що динамічно розвиваються), включаючи колишні країни третього світу, що мають значний прогнозований потенціал розвитку. Опосередковану участь у цих процесах беруть й інші країни, які долучаються до ситуативних регіональних комбінацій інтересів та форм взаємодії, та, в залежності від їхніх індивідуальних характеристик і можливостей, беруть участь у регіональних балансах, спільнотах і коаліціях.

Тому, якщо поглибити розуміння глобальних політичних тенденцій, причому не

тільки з погляду історії, але й соціології міжнародних відносин, ґрунтуючись на вивченні способів впливу держави на суспільство і дослідженні механізмів впливу соціальних спільнот та інститутів на державу і політичний порядок у цілому, то слід особливо наголосити на принципово важливій, на наш погляд, рисі всіх тенденцій еволюції міжнародних відносин після «холодної війни»: вони мають не прямий вектор розвитку, а швидше вигляд зигзагоподібної лінії, еволюціонують зигзагоподібно. Це відображає не просто складність їх перебігу і, відповідно, аналізу, але і діалектику глибокої внутрішньої суперечливості, часто неоднозначності і навіть тактичної або стратегічної неокресленості чи невизначеності. Така оцінка загального процесу еволюції базових тенденцій сучасних міжнародних відносин не тільки не суперечить останнім, а фактично відображає їх наявний і імпліцитний стан.

Дж. Розенау відзначає, що світ «постміжнародної політики» характеризується хаотичністю і непередбачуваністю, спотворенням ідентичності, переорієнтацією традиційних зв'язків авторитету і лояльності [7]. Іншими словами, ріст числа учасників вносить у систему міжнародних відносин велику невпевненість. Тому забезпечення воєнної безпеки держав продовжує залишатися актуальним завданням. Причому до нього додаються виклики, пов'язані із зростанням впливу інтеграційних і глобалізаційних процесів, ставок у сфері економічного змагання, проблемами міжнародного тероризму тощо. При цьому необхідно особливо звернути увагу на той факт, що в сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структури безпеки, засновані на співробітництві. Цей аспект характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної. Але таке розуміння навіть у світлі сучасних викликів і загроз не є панацеєю від традиційного свавілля на міжнародній арені потужних державних акторів. Одним із останніх прикладів може слугувати анексіоністська і мілітаристська політика Російської Федерації щодо України [14].

Звертаємо увагу, що до зростання конфліктогенності ведуть також глобалізаційні процеси, бо за ними стоять колосальні інтереси (економічні, політичні, інформаційні, воєнні тощо), корінні відмінності між потенціалом і можливостями різних країн світу, культурно-цивілізаційні розбіжності та виклики, а також виникнення нових і загострення багатьох старих глобальних проблем. Все це знаходить вираження у збереженні впливу геополітичних, економіко-фінансових, демографічних, екологічних чинників на міжнародні відносини. Шведські дослідники А. і Д. Андерсони навіть створили свою «мережеву» модель у сфері сучасної світової економіки і міжнародних економічних відносин [4]. Спираючись на наукові факти і міжнародну практику, головною причиною трансформаційних зрушень Андерсони вважають стрімку інтеграцію національних економік у глобальну економічну систему. «Мережеву» модель Андерсонів можна умовно назвати моделлю глобальної економіки, побудованої на основі теорії соціальних мереж. З точки зору еволюції сучасної системи міжнародних відносин треба констатувати, що все чіткіше простежується тенденція до зростання значення і ролі геоекономічних чинників, які суттєво доповнюють і розширюють поле класичної геополітики.

У підготовленому Національною розвідувальною радою США прогнозі «Глобальні тенденції 2020» зазначалося, що геополітичний простір, у якому домінує американська могутність, стане складнішим і багатоманітнішим [2]. Ці ознаки можуть призвести до суттєвих змін у позиціонуванні США, оскільки через піднесення Китаю США тяжітимуть до ролі «балансера» між Китаєм, з одного боку, та Японією та іншими азійськими країнами – з іншого. Стверджувалося, що тенденції глобального розвитку вимагають від США лідерства, проте американському керівництву знадобляться хист і винахідливість, аби досягти консенсусу. Гострі суперечки з питань етики і моралі супроводжуватимуться сподіваннями частини міжнародних суб'єктів на збереження ролі США як провідного гаранта міжнародної безпеки, оскільки лише США володітимуть подібними для цього силами і військовими

засобами. Проте архітектура міжнародних відносин не пристосована для забезпечення розподілу відповідальності в питаннях безпеки. На думку американського експертного співтовариства, окрім НАТО жодна інша структура чи регіональна організація не здатна взяти на себе таку відповідальність, хоча саме роль НАТО останнім часом викликала найбільші заперечення з боку інших акторів міжнародних відносин, насамперед Російської Федерації та її союзників.

Водночас, у сучасних постбіполярних відносинах хиткої рівноваги очевидна направленість до перетворення світового міжнародного порядку в «постамериканський світ» (за визначенням відомого американського політолога Ф. Закарії [5]). У своїй однойменній книзі він звернув увагу на критичну динаміку відносин між старими і новими акторами глобального рівня. В такому контексті питання про те, як інші держави реагуватимуть на скорочення або можливий принциповий перегляд ролі та впливу США на міжнародній арені, залишається відкритим. Це означає не що інше, як відносну нестійкість і подальші зрушення в переструктуруванні всієї сучасної системи міжнародних відносин під впливом трансформаційної еволюції і змін у світі «постміжнародної політики».

Наслідком цього на теперішньому етапі еволюції міжнародних відносин «після Холодної війни» стала так звана Друга холодна війна. Цей термін використовують з 2010-х для означення політичного, економічного, військового та іншого протистояння між Європейським Союзом і США, з одного боку, та Російською Федерацією, з іншого боку. На думку академіка РАН Ю. Рижова принциповою відмінністю нової холодної війни є те, що вона ведеться в умовах війн нового характеру – гібридних. У серпні 2015 р. він зазначив, що російська влада, розпочавши агресію проти України, ввела Росію в історичну та стратегічну пастку, а друга холодна війна наближається до свого апогею.

На наш погляд, Друга холодна війна постбіполярного періоду міжнародних відносин (термін «друга холодна війна» іноді вживають і стосовно завершального етапу Холодної війни, який припав на 1979 – 1991 рр.) фактично була започаткована відомою промовою президента Російської Федерації В. Путіна на Мюнхенському безпековому форумі 10 лютого 2007 р. Частково практична реалізація цього курсу розпочалася вже наступного 2008 року, коли Росія зробила все можливе для заблокування Планів дій по членству в НАТО для України та Грузії на Бухарестському саміті НАТО, а також провела 8 – 13 серпня блискавичну війну проти Грузії. Комплексне втілення в життя антизахідних ідей, висловлених у Мюнхені, офіційний Кремль почав здійснювати після перемоги В. Путіна на президентських виборах 2012 р. Розгортання Другої холодної війни втягнуло в орбіту протистояння між Росією і США та ЄС надзвичайно важливу для Москви геополітичну складову Східної Європи – Україну, що супроводжувалося російською анексією Криму та гібридною війною і підтримкою проросійських сепаратистів на Сході України.

«Запрошуємо до другої холодної війни», – так називається стаття політолога Д. Треніна, директора московського Центру Карнегі, опублікована в престижному журналі «Foreign Policy» [17]. Автор, мабуть, першим описав те, про що думають політичні аналітики по обидва боки Атлантики: система міжнародних відносин змінилася, і навіть якщо Росія зменшить тиск на Україну, до попереднього стану вже не повернеться. Д. Тренін вважає, що російська окупація Криму стала початком Другої холодної війни, нового витка глобального протистояння між Росією та Заходом. І навіть проголошує, що попередні понад двадцять років спокою це був не кінець старого конфлікту, а лише тимчасове перемир'я. Зараз же сезон змагань між Заходом та Росією за впливи, зокрема у Східній Європі та на Близькому Сході, знову відкритий. Відкритим залишається і питання подальшої еволюції всієї системи міжнародних відносин у постбіполярному світі та тенденції її перетворення з конфронтаційної у систему співробітництва. Відповідь повинні дати насамперед провідні міжнародні актори сучасності, з-поміж яких вагома доля відповідальності лягає на плечі США як єдиної комплексної наддержави в координатах діючої системи міжнародних відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Пер с англ. / З.Бжезинский. – М.: МО, 2004. – 288 с.
2. Білорус О. Закономірності і нові тенденції глобального розвитку / О.Білорус // Глобальний кризовий розвиток чи антикризові тенденції: Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 24 червня 2011 р.) / Відп. ред. О.Г. Білорус. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С. 32 – 37.
3. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / Пер с англ. / И.Валлерстайн. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.
4. Дудинская С.И. «Сетевые» модели современного миропорядка / С.И.Дудинская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2010alyans/ist_dudin.php (доступ – 11.03.2017).
5. Закария Ф. Постамериканский мир будущего. – М.: Европа, 2009. – 280 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. / Пер с исп. / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Розенау Дж. Меняющиеся индивиды как источник глобальной турбулентности / Дж.Розенау // Жирар М. (рук. авт. колл.) Индивиды в международной политике. – М.: МПА, 1996.
8. Системная история международных отношений / Под ред. А.Д.Богатурова. Т. 1. – М.: Московский рабочий, 2006. – С. 29.
9. Страус А.Л. Униполярность. Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России / А.Л.Страус // Полис. – 1997. – № 2. – С. 27 – 44.
10. Толстов С. Міжнародна система початку ХХІ століття / С. Толстов // Зовнішні справи. – 2013. – № 10. – С. 9.
11. Толстов С.В. Тенденції міжнародної взаємодії в ХХІ столітті: досвід політичного аналізу і моделювання. – С. 298 / С.В.Толстов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 6872-17005-1-V.pdf (доступ – 11.03.2017).
12. Тоффлер Э. Третья волна / Пер с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с.
13. Троян С.С. Міжнародні відносини в постбіполярному світі: основні закономірності та тенденції еволюції / С.С.Троян // Зовнішні справи. – 2013. – № 12. – С. 40 – 45.
14. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: Колективна монографія / Упорядник і редактор проф. О. Задорожній. – К.: К.І.С., 2014. – 1016 с.
15. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер с англ. / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
17. Холодна війна без залізної завіси // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/165118> (доступ – 02.04.2017).

Троян С.С. США в системе международных отношений после 1991 года: концептуализация проблемы.

Международные отношения проходят новый этап становления с 1991 г. Современную международную систему можно назвать постбиполярным миром. Он имеет сложную структуру и требует системного анализа современных международных отношений. Система международных отношений в современном мире имеет очень сложное строение и любое определение или типология только более или менее условно отражают международные реалии. Концептуальные подходы к пониманию современного этапа эволюции международных отношений активно разрабатывают ученые разных стран. Существенное влияние на современное состояние и перспективы международных

отношений производит политика США как единственной сверхдержавы современности.

Ключевые слова: *международные отношения, внешняя политика, постбиполярный мир, международная система, Вторая холодная война, США.*

Troyan S. USA in international relations after 1991: the conceptualization problems.

International relations are a new phase of development from 1991 to modern international system can be called post-bipolar world. It has a complex structure and requires a systematic analysis of contemporary international relations. The system of international relations in the modern world has a very complex structure, and any definition or typology only more or less reliably reflects international realities. Conceptual approaches to understanding the current stage of the evolution of international relations is actively developed by scientists from different countries. A significant influence on the current state and prospects of international relations policy makes the United States as the sole superpower of today.

Keywords: *international relations, foreign policy, post-bipolar world, international system, Second cold war, USA.*